

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Studijní program: Asijská studia

Studijní obor: Asijská studia – Japanologie

Sofie Ljuboňka

Souřadící partikule a doprovodná gestikulace v japonštině

Parallel-marking Particles and Co-speech Gestures in Japanese

Bakalářská práce

Praha 2024

Vedoucí práce: Mgr. Petra Kanasugi PhD.

Poděkování

Chtěla bych poděkovat své školitelce Mgr. Petře Kanasugi PhD. za její čas, důvěru a také mnoho cenných rad a připomínek, které mi při psaní práce poskytla. Za cenné rady a podnětné otázky ohledně gest bych také ráda poděkovala Mgr. Jakubu Jehličkovi PhD. Za cenné rady ohledně znakového jazyka a statistiky děkuji také Tereze Holoubkové a Jakubu Gromanovi. Zároveň můj upřímný dík patří všem mým blízkým za dlouhodobou psychickou podporu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, 18. 5. 2024

Sofie Ljuboňka

Abstrakt

Cílem této práce je prozkoumat vztah mezi ohraničeností (boundedness) a souřadícími partikulami v japonštině z multimodálního hlediska zaměřeného na gesta. První část práce představuje nejprve historii oboru gesture studies a následně podrobně vysvětluje základní východiska a terminologii potřebnou pro studium gest. Je zde představena definice gestikulace na základě rozšířeného Kendonova kontinua a jednotlivé fáze gest. Druhá část práce je zaměřená na multimodální výzkum seznamů a japonské souřadící partikule jako prostředek pro tvorbu seznamů. Zde je vysvětlen pojem ohraničenost a také souvislost mezi ohraničeností a typy seznamů. V závěrečné třetí části je prezentován způsob provedení a výsledky korpusové analýzy zaměřené na zkoumání závislosti mezi typem partikule a ohraničeností gesta.

Klíčová slova: japonský jazyk, souřadící partikule, gestikulace, multimodální korpus, ohraničenost

Abstract

The aim of this thesis is to investigate the relationship between boundedness and parallel-marking particles in Japanese from a multimodal, gesture-oriented perspective. The first part of the thesis introduces the history of the field of gesture studies and then explains in detail the basic background and terminology needed for the study of gestures. A definition of co-speech gesture based on Kendon's continua and the different phases of gestures are introduced. The second part of the paper focuses on multimodal list research and Japanese parallel-marking particles as a means for list construction. Here the notion of boundedness is explained as well as the connection between boundedness and list types. Finally, the third section presents the process and the results of a corpus analysis aimed at investigating the relationship between particle type and gesture boundedness.

Keywords: japanese language, parallel-marking particles, co-speech gesture, multimodal corpus, boundedness

Obsah

ÚVOD	6
1. GESTA A NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE	7
1.1. VÝVOJ GESTURE STUDIES V RÁMCI ZÁPADNÍ VĚDECKÉ TRADICE.....	8
2. KLASIFIKACE GEST DLE ROZŠÍŘENÉHO KENDONOVA KONTINUA	11
3. FÁZE GEST	16
4. VÝZKUM SEZNAMŮ A GESTIKULACE	21
4.1. SOUŘADÍCÍ PARTIKULE JAKO PROSTŘEDEK PRO TVORBU SEZNAMŮ.....	24
5. KORPUSOVÁ ANALÝZA	30
5.1 VYŘAZENÁ DATA	31
5.2 ANOTACE GEST	32
5.3. VÝSLEDKY	34
5.3.1. ZÁVISLOST MEZI TYPEM SOUŘADÍCÍ PARTIKULE A PŘÍTOMNOSTÍ GESTA	34
5.3.2. ZÁVISLOST MEZI TYPEM SEZNAMU A OHRANIČENOSTÍ GESTA	36
6. ZÁVĚR	37
7. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	38
8. PŘÍLOHY	42

Úvod

Když s někým vedeme rozhovor málokdy se nám nejspíš stane, že bychom svou pozornost soustředili výhradně na mluvčího ruce. Obvykle se soustředíme výhradně na slova, která nám druhý říká, případně na tón, jakým nám je říká. A přesto mnoho informací, jak o mluvčím, tak o promluvě samotné nevědomě přebíráme z dimenze gest. Během několika posledních desetiletí se objevily výzkumy z oblasti psychologie a lingvistiky, které dokazují, že řeč a gesta tvoří dvě strany jedné mince. Každá vypadá jinak a vyzdvihává jinou část celku, ale přesto se jedná o jednu a tu stejnou myšlenku. Výzkum gest se proto v poslední době zaměřuje na prozkoumání tohoto spojení na konkrétních konstrukcích. Cílem této práce je skromně přispět k výzkumu gest a to konkrétně vztahu mezi gestikulací a souřadícími partikulemi v japonštině.

Japonská jména uvádím v pořadí jméno – příjmení. Pokud se jedná o článek vydaný v angličtině, ponechávám anglický přepis japonského jména, pokud jde o článek v japonštině, převádím jméno autora do českého přepisu. Všechny překlady z japonštiny a angličtiny, pokud není uvedeno jinak, byly provedeny autorkou. Ke glosaci příkladů ve čtvrté kapitole jsem použila lipských glosačních pravidel. V textu jsem pro japonská slova použila české transkripce, pouze ve čtvrté kapitole jsem zvolila pro přepis systém použitý v Zisk (2021).

1. Gesta a neverbální komunikace

Pojetí toho, co jsou to *gesta*, se měnilo v průběhu staletí od autora k autorovi a i dnes se můžeme setkat s terminologickými nejasnostmi. Quintilian, autor nejstaršího dochovaného pojednání o gestech, latinské slovo *gestus* používal jako obecný pojem pro pohyb těla, který je využíván ke komunikaci (Kendon 2004: 17-18). Pro toto pojetí se v dnešní době často používá pojem *neverbální komunikace*¹ popřípadě v užším významu i sousloví jako *řeč těla*. Autoři pojednání, jež následovala po Quintilianově *Institutio Oratoria*, se nicméně často zaměřovali pouze na gesta specifických částí těla jako například gesta obličeje či gesta rukou, což vedlo ke vzniku dalších tentokrát úžeji zaměřených pojmů (ibid.: 18). Pro komunikativní pohyby rukou se v anglojazyčné literatuře v poslední době ustálil pojem *gesture*, v českojazyčné pak *gesta*. V některých česky psaných publikacích se nicméně kromě pojmu *gesta* můžeme setkat i se slovem *gestika*. *Nový encyklopedický slovník češtiny* gestiku definuje jako „souhrn gest a/nebo gestických praktik“ (Kaderka 2017). Na základě dostupné literatury se domnívám, že autoři většinou pojem *gestika* používají synonymně s pojmem *gesta* (srov. např. Musilová 2011; Lehečková & Jehlička 2018). Rozdíl mezi těmito dvěma pojmy tkví v tom, že *gesta* mají kromě výše zmíněného významu gestických praktik obecně i význam množného čísla pojmu *gesto*, které označuje jeden komunikativní pohyb ruky, popřípadě rukou. Toto použití je bližší anglické a japonské terminologii, se kterou jsem se setkala, ve které neexistuje ekvivalent pro pojem *gestika* a používá se pouze víceznačné *gesture* respektive *džesučá*. V souladu s tímto územ bude pojem *gesta* používán i v rámci této bakalářské práce.

Další pojem, se kterým se v češtině často můžeme setkat, je slovo *gestikulace* (co-speech gesture²; džihacu džesučá 自発的ジェスチャー). Podle *Nového encyklopedického slovníku češtiny* se jedná o „gestiku provázející mluvený projev“ (Kaderka 2017). Avšak význam, se kterým se v ne odborném diskurzu setkáme častěji, nerozlišuje, zda je řeč přítomná či ne, a navíc nemusí být pohyb ani omezený pouze na oblast rukou. V rámci této práce, tak jako v mnoha jiných česky psaných odborných pracích, bude tento pojem vyhrazen pro označování jednoho typu gest, který se typicky vyskytuje společně s řečí (více v druhé kapitole). Je nutno podotknout, že v případě odvozeného slovesa „gestikulovat“ toto rozlišení nebude dodržováno.

¹ Můžeme se setkat i s variantou *nonverbální komunikace* (viz např. Zárubová-Pfeffermannová 2008)

²Kromě *co-speech gesture* se můžeme setkat i s pojmem *gesticulation* (viz např. McNeill 2005).

V následující podkapitole si uvedeme krátké shrnutí historického vývoje, který dal vzniknout dnešnímu oboru *gesture studies*, a představíme si základní stanoviska, ze kterých práce v této oblasti vycházejí.

1.1. Vývoj *gesture studies* v rámci západní vědecké tradice

Jak již bylo zmíněno výše, nejstarší zmínka o gestech v rámci západní vědecké tradice pochází z pera římského učitele rétoriky Quintiliana (Kendon 2007). V této knize z 1. století n. l., stejně jako v dalších pozdějších pojednáních, která z Quintiliana čerpala³, byl hlavním východiskem názor, že gesta a mluvená řeč spolu soupeří o pozornost posluchače. Proto byla z hlediska rétoriky gesta, a to především ta (z pohledu dnešní terminologie) ikonická⁴, považovaná za elementy, kterých by měl řečník používat s mírou. Jedním z argumentů proti používání ikonických gest bylo tvrzení, že přespřílišné užívání ikonických gest vede k nekompetenci při používání mluveného jazyka (Cienki & Müller 2008).

Kromě rétoriky je studium gest také dlouhodobě spojeno s otázkou původu jazyka. Už Quintilian mluvil o gestech jako o přirozeném jazyku člověka (Müller et al. 2013). Dále se pak na počátku 17. století v době, kdy se objevují první pojednání věnovaná zcela výhradně gestům, v dílech Giovanniho Bonifaccia a Johna Bulwera⁵ setkáme se závěrem, že gesta byla způsob komunikace, který byl vrozený a zároveň sdílený všemi lidmi, a až příchod mluveného jazyka lidstvo rozdělil (Kendon 2007). Tuto ideu gestického jazyka jako možného univerzálního jazyka nalezneme i u Abbé de L'Épéeho a jeho následovníka Abbé Sicarda, kteří se zabývali komunikací neslyšících. Abbé de L'Épée byl významnou postavou v historii vzdělávání neslyšících, jelikož na základě analýzy gest neslyšících vytvořil vlastní gestický jazyk nazývaný *signes méthodiques*, jenž měl posloužit učitelům při komunikaci s neslyšícími žáky (Kendon 2007). Poněvadž se jednalo o komunikační prostředek dostatečně komplexní, a přesto dle de L'Épéeho „přirozený“ a tudíž snadno pochopitelný, domnívali se de L'Épée, Sicard a později i několik dalších francouzských intelektuálů, že by se mohl stát univerzálním jazykem komunikace mezi lidmi. Tato domněnka však byla později vyvrácena, jelikož de L'Épéeho

³ Dalšími pojednáními, která zmiňuje Kendon (2007), jsou například „Chirologia or the natural language of the hand, etc.“ a „Chironomia or the art of manual rhetoric, etc.“ Johna Bulwera, nebo „Chironomia or, a treatise on rhetorical delivery“ Gilberta Austina.

⁴ Ikonická gesta jsou charakteristická tím, že je mluvčí využívá k tomu, aby napodobil tvar, způsob pohybu, velikost, strukturu či umístění konkrétního předmětu nebo činnosti (McNeill, Levy 1982) (Kendon 2004).

⁵ Jedná se o díla „L'arte de'cenni“ Giovanniho Bonifaccia a výše zmíněná dvě díla Johna Bulwera – „Chirologia“ a „Chironomia“ (Kendon 2007).

gestický jazyk byl vzhledem ke své popisnosti shledán příliš neefektivní na to, aby se mohl stát široce používaným jazykem (Knowlson 1965). Teorie, že první způsob lidské komunikace, který by bylo možné označit za jazyk, probíhal prostřednictvím gest, je však nadále zkoumaná, viz například Corballis (2002).

Další vlna zájmu o gesta přišla v 19. století a byla spojena se snahou objasnit způsob, jakým vznikají symboly a jakým způsobem si je lidé osvojují. V tomto období své práce na toto téma zveřejňují například Edward Tylor, Wilhelm Wundt a Garrick Mallery. Podobně jako Abbé de L'Épée i tito tři se zabývali znakovým jazykem neslyšících. Tylora zaujala ikonicita gestického projevu a domníval se, že jeho studiem by bylo možno lépe pochopit procesy, jimiž se vytvářejí symbolické systémy. Wundt v gestech viděl vývojový mezistupeň v procesu vzniku mluveného jazyka a podobně jako Tylor věřil, že analýza znakového jazyka neslyšících by mohla přinést vhled do způsobu jakým vznikají jazykové symboly. Mallery napsal rozsáhlé pojednání⁶ o komunikaci původních obyvatel Severní Ameriky pomocí znaků. Zájem o téma gest byl ještě v 19. století značný, jak ale vidíme na příkladu tří významných badatelů z tohoto období, v centru pozornosti se nacházela především gesta jako autonomní jazykový systém, který svou funkcí mluvený jazyk nahrazuje a nikoliv doprovází (Kendon 2007).

Na konci 19. století zájem o studium gest pomalu upadá. Důvodem bylo, že se většina odborníků z disciplín, které se do té doby gestům věnovaly, přeorientovala na odlišná témata. Rezoluce přijatá v Miláně v roce 1880 na Kongrese pedagogů neslyšících, jež zakazovala používání znakového jazyka pro výuku neslyšících, velkou mírou přispěla k tomu, že gesta pozbyla legitimacy jako předmět akademického zájmu (Kendon 2007). V lingvistice, která se v tomto období jako obor teprve vymezovala, byl hlavním myšlenkovým proudem strukturalismus, který gesta společně s dalšími projevy klasifikovanými pod *parole*⁷ označil za objekty mimo zájem lingvistického výzkumu (Müller et al. 2013). V psychologii byl právě dominantním proudem behaviorismus, což vedlo k útlumu zájmu o projevy vnitřních myšlenkových pochodů a s tím i k oslabení zájmu o studium gest (Kendon 2007).

K pomalém obratu dochází až v 50. a 60. letech 20. století, kdy se s nástupem chomskianského proudu lingvistika obrací ke studiu lidské kognice (Müller et al. 2013).

⁶ Toto pojednání se nazývá „Sign language among North American Indians compared with that among other peoples and deaf mutes“ (Kendon 2007).

⁷ Pojem *parole*, česky též *mluva*, označuje konkrétní individuální provedení jazyka. V případě mluveného jazyka by příkladem *parole* byla jedna konkrétní promluva, do které bychom mohli zahrnout i gesta, jež mluvčí použil při jejím vyřčení. *Parole* se často používá v tandemu s pojmem *langue*, který naopak označuje jazyk jako systém, jenž existuje v mysli mluvčích daného jazyka (Nekula 2017).

Ačkoliv Chomského proud sám *jazykovou performanci*⁸ nepovažoval za předmět hodný výzkumu, již v této době se objevují lingvisté i vědci z dalších souvisejících oborů jako psychologie či antropologie, kteří se začali zajímat o jazyk používaný v každodenní mluvené komunikaci (Mondada 2016). Jednou z mála prací, která byla publikovaná ještě do tohoto obratu, byla disertační práce Davida Efrona z roku 1941⁹. Přestože bezprostředním záměrem Efronovy práce nebyl lingvistický výzkum gest, nýbrž snaha vyvrátit tvrzení o rasovém determinismu, povedlo se jí vnést nový pohled do oblasti výzkumu gest, jež byla celkově dlouhou dobu zanedbávána. V této často citované práci Efron na základě studia gest dvou generací amerických imigrantů italského a židovského původu došel k závěru, že gesta jednotlivce do velké míry ovlivňuje prostředí, ve kterém vyrůstá (Müller et al. 2013). Jeho práce by se tak dala nazvat první vlaštovkou výzkumu vztahu mezi gesty a mluvenou řečí, jenž je dnes hlavním zájmem výzkumu v oboru *gesture studies*.

Další prací, která předznamenávala následující vývoj, byl strukturalistický rozbor tělesného pohybu napsaný antropologem Rayem Birdwhistellem z roku 1970. Ten zavádí pojem *kinezika* (*kinesics*) pro studium pohybů těla v sociální interakci a přichází s ideou toho, že pohyby těla je možné rozdělit na jednotky podobně, jako je to možné u jazyka (Müller et al. 2013) (Kendon 2004: 68). V podobné době Condon & Ogston (1966; 1976) na analýze audiovizuálních záznamů demonstrují synchronizaci mezi tokem řeči a kinezickým tokem. Pohyb těla podobně jako řeč organizují do hierarchické struktury a všímají si, že do úrovně slova – tedy na úrovních fón, slabika, slovo – jsou řečové jednotky zcela synchronizované s jednotkami pohybu (Condon, Ogston 1966; 1967 citováno z Kendon 2007). Na vztah mezi jednotkami řeči a pohybu dále navazuje i Adam Kendon (1980). Ten se podrobněji zaměřuje na vztah mezi gesty a řečí a dochází k závěru, že gesta a řeč jsou rozličnými projevy jednoho společného obecnějšího procesu a utváří dvě strany jedné promluvové mince (Kendon 1980)¹⁰.

Právě s prací Adama Kendona, Davida McNeilla přichází v 70. a 80. letech 20. století významný posun ve výzkumu gest ve spojitosti s řečí. David McNeill navazuje na Kendonovu myšlenku a poprvé v roce 1979 formuluje teorii, že gesto a slovo jsou rozdílnými projevy jednoho kognitivního procesu. Jinými slovy, gesta neslouží nutně k tomu, aby doplňovala

⁸ *Performance* označuje podobně jako parole jednotlivcovu konkrétní provedení jazykového systému. Podobně jako existuje dvojice *langue/parole*, kterou zavedl Ferdinand de Saussure, existuje také dvojice *kompetence/performance*, již zavedl Noam Chomsky (Nekula 2017).

⁹ Paul Ekman tuto práci opětovně vydává v roce 1972 (Cienki, Müller 2008).

¹⁰ Kendon v této práci používá pojem *gesticulation* ve významu gest nikoliv gestikulace (Bressem & Ladewig 2011).

mluvenou řeč, naopak mohou společně s řečí vyjadřovat jeden koncept prostřednictvím dvou různých modalit – jazykové a manuální (Kendon 2007). V dalším článku z roku 1985 nazývá McNeill gesta manuálními symboly, jelikož podle něj mezi gestem a myšlenkou, na kterou se odkazuje, existuje stejný vztah, jaký definoval de Saussure mezi jazykovým symbolem a označovaným (McNeill 1985). Tato teorie propojenosti gest a řeči ve své době vyvolala odpor mezi vědci zabývajícími se neverbální komunikací, jelikož dlouho panovalo přesvědčení o tom, že gesta a řeč mají zcela jiný základ (Müller et al. 2013). Už v 80. letech, kdy tento spor probíhal však existoval výzkum z oblasti psychologie, který McNeillovu teorii dokládal. Například práce Elizabeth Bates z roku 1979 poskytuje důkazy pro to, že gesta a řeč se vyvíjejí společně, a navíc v souvislosti se stejnými kognitivními schopnostmi (Kendon 2007). Další důkazy pro tuto teorii nabízí pojednání Doreen Kimury z roku 1976, které uvádí řadu studií provedených na pacientech s afázií, u nichž se rovněž projevila apraxie. Tito pacienti měli zejména potíže při opakování sekvencí gest (Kendon 1980). Na vztah mezi gesty a kognicí dále poukazuje také například novější výzkum popsany v Iverson & Goldin-Meadow (1997; 1998), který dokládá u od narození nevidomých při konverzaci stejně častou gestikulaci jako u vidomých, což vylučuje, že by se jednalo o zcela naučené chování (McNeill 2005: 26).

V 90. let 20. století dochází k rozvoji v oblasti výzkumu gest a postupně se vyděluje samostatná disciplína *gesture studies* (Lehečková & Jehlička 2018). V této době vydává McNeill svou knihu *Hand and Mind* (1992), která je považovaná za milník v oblasti psychologického a lingvistického výzkumu gest. Během posledních dvou dekad se objevuje více a více prací, které na gesta pohlíží z lingvistického hlediska například v oblasti kognitivní lingvistiky a dalších (Müller et al. 2013)

2. Klasifikace gest dle rozšířeného Kendonova kontinua

Pro klasifikaci gest bylo dosud vytvořeno mnoho různých systémů (viz např. Maricchiolo et al. 2013; Kendon 2004). Jelikož cílem této kapitoly je především podrobněji vymezit druh gest, která budou předmětem zájmu této bakalářské práce, rozhodla jsem se podrobně představit pouze jeden z nich, a to konkrétně *rozšířené Kendonovo kontinuum* (Kendon's continua), jež bylo představené McNeillem v knize *Gesture and Thought* (2005). V této části nejprve představím jednotlivé škály společně se čtyřmi typy gest, které na nich McNeill vymezuje, abych pak následně shrnula definující vlastnosti gestikulace, která je hlavním předmětem zájmu. Podle rozšířeného Kendonova kontinua je možné gesta rozdělit na základě čtyř různých škál:

1. škála vztahu k řeči (relationship to speech)
2. škála míry přítomnosti lingvistických vlastností (relationship to linguistic properties)
3. škála míry konvencionalizace (relationship to convention)
4. škála povahy semiózy (character of semiosis)

První škála, kterou McNeill představil už ve své knize *Hand and Mind*¹¹, rozlišuje gesta na základě jejich vztahu k řeči (McNeill 1992).

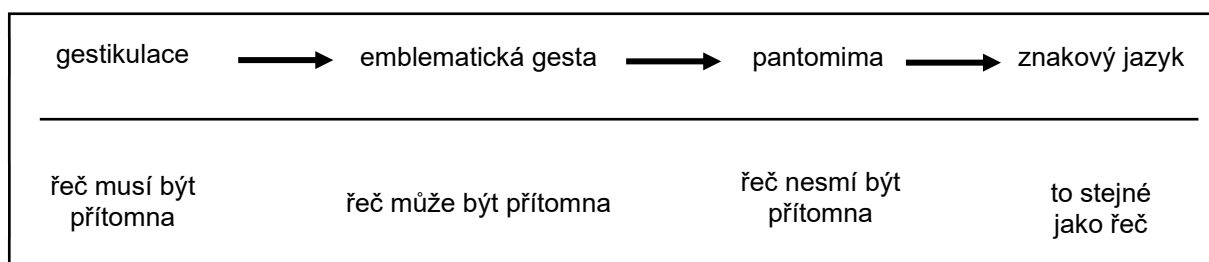

Schéma 1 škála vztahu k řeči

Na jednom okraji této škály se nachází znakový jazyk, který je jako odlišný jazykový systém považovaný za zcela nezávislý na jazyku mluveném. Na opačném okraji pak nalezneme gestikulaci, která se vyskytuje pouze v přítomnosti mluveného jazyka. Další typ gest, který na této škále nalezneme, jsou *emblematická gesta* (emblems). Často uváděným příkladem emblematického gesta je tzv. *gesto pro OK* (ok sign). Oproti gestikulaci, která je zcela závislá na promluvě, mají emblematická gesta větší míru autonomie. Vrátime-li se ke zmiňovanému gestu pro OK, můžeme o něm tvrdit hned několik věcí. Zaprvé podoba tohoto gesta je z velké části daná. Pokud bychom se rozhodli místo špiček palce a ukazováčku spojit například špičky palce a prostředníčku, toto gesto by nebylo již posluchačem registrované jako gesto pro OK (McNeill 2005). Zadruhé můžeme tvrdit, že význam tohoto gesta bude srozumitelný i bez toho, že bychom ho nutně museli doprovázet slovem „OK“. Tento typ gest má v rámci jednoho společenství jasně daný význam a v některých případech i svůj vlastní název (McNeill 1985). Je proto potřeba zdůraznit, že význam emblematického gesta je určen jazykověkulturním prostředím, ve kterém je používán, což platí i v případě gesta pro OK. Poslední typ, který McNeill uvádí, se nazývá pantomima. Ta se na škále nachází blíže k znakovému jazyku, poněvadž se jedná o typ, který se užívá sice zpravidla za nepřítomnosti jazyka, nefunguje však jako soběstačný jazykový systém. Pod pojmem pantomima si zde kromě klasické divadelní

¹¹ Právě tuto škálu pojmenoval McNeill po Adamu Kendonovi – Kendonovo kontinuum (McNeill 2005).

pantomimy můžeme představit například gesta, která se používají při hrách, které fungují na principu šarád.

Druhá škála se věnuje tomu, do jaké míry jsou u daného typu gest přítomné vlastnosti charakteristické pro jazykové znaky. McNeill jako příklady takovýchto vlastností zmiňuje konkrétně morfematičnost¹², schopnost vytvářet komplexnější syntaktické jednotky kombinací několika znaků a to, zda je forma znaku zasazena do fonologického systému jazyka¹³. Všechny tyto tři vlastnosti mají podle McNeilla pouze gesta znakového jazyka. U gestikulace a

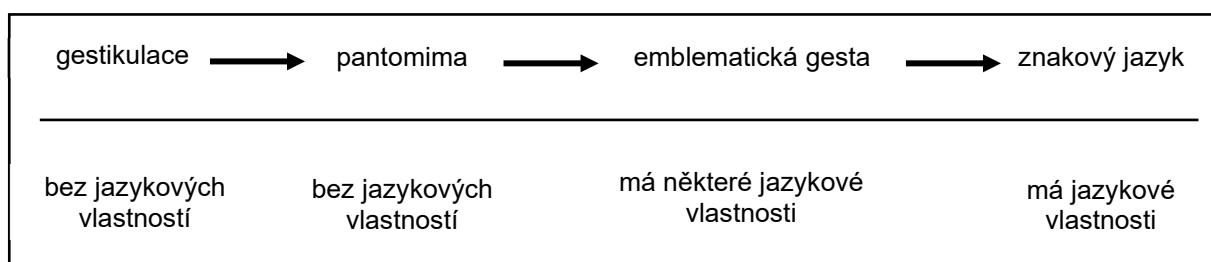

Schéma 2 škála míry přítomnosti lingvistických vlastností

pantomimy naopak nenajdeme nic, co by se dalo nazvat lingvistickými vlastnostmi. Na pomezí se nachází emblematická gesta, která se znakovým jazykem sdílejí třetí parametr omezení formy plynoucí z fonologického systému. Jak již bylo krátce zmíněno výše, podoba emblematických gest podléhá jistým formálním omezením. Kromě toho, jaké prsty jsou k vytvoření gesta použity, může při interpretaci gesta hrát roli například i natočení ruky (McNeill 2005). Aby bylo například již zmiňované gesto pro OK rozpoznatelné ve významu „OK“, musí být gestikulující ruka nastavená dlaní směrem od těla s volnými prsty orientovanými nahoru od země. Pokud by mluvčí ruku natočil například dlaní nahoru rovnoběžně se zemí, málokdo by tento tvar rozpoznal jako gesto pro OK. V jiných kulturách může toto natočené OK dokonce nabýt jiných nesouvisejících významů, jako je to například v Japonsku, kde se jedná o emblematické gesto s významem „peníze“ (Reznikova 2018).

¹² Schopnost vytvářet morfémy.

¹³ Ačkoliv znakové jazyky nevyužívají zvukovou modalitu, lze i v jejich případě mluvit o fonologickém systému, jelikož tvary končetin je možné podobně jako zvukový signál rozebrat na jednotlivé distinktivní rysy, které dohromady utvářejí systém minimálních párů. Podobně jako u fonémů mluvených jazyků najdeme například v hrtanové artikulační zóně rys [+/- rozšířená glotis] u „fonémů“ znakových jazyků můžeme nalézt rys jako [+/- napnuté] u „artikulační zóny“ kloubů (Cormier, Brentari, Fenlon 2018).

Třetí škála gesta kategorizuje na základě míry konvencionalizace. Vzhledem k tomu, že vztah mezi označujícím a označovaným v jazyce je konvenční, dalo by se o této škále uvažovat jako o úzce zaměřeném pokračování škály číslo dvě.

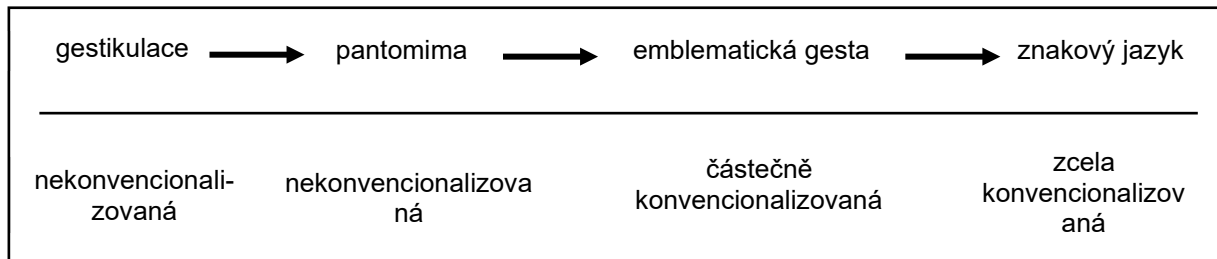

Schéma 3 škála míry konvencionalizace

Znakový jazyk jakožto jazykový systém má jasně stanovený konvenční vztah mezi jednotlivými znaky a jejich významy (McNeill 2005). Například v českém znakovém jazyce je podstatné jméno „budova“ vyjádřeno pomocí natažených dlaní dvou rukou, kterými mluvčí před sebou opíše tvar dvou sousedících horních rohů. V tomto znaku můžeme vidět jistou míru ikonicity, která vychází z reálné podoby mnoha budov. Vzhledem k tomu, že se však jedná o konvencionalizovaný znak, který je součástí pouze jednoho určitého jazykového systému, přesuneme-li se do jiného systému, znak nabyde zcela jiné podoby. Pokud tedy například srovnáme znak pro „budovu“ v českém a japonském znakovém jazyce, zjistíme, že se značně liší. V případě japonského znaku po obkreslených rozích není ani stopa a místo toho se setkáme se tvarem obráceného vé.¹⁴

Konvencionalizaci do jisté míry nalezneme i u emblematických gest. U gestikulace a nedivadelní pantomimy vzniká spojení mezi gestem a označovaným vždy ad hoc a v závislosti od aktuální představy mluvčího může nabývat různých podob (McNeill 2005). V případě gestikulace srovnáme například různé podoby gesta používaného ve významu „opakování“. Přestože se většina mluvčích pravděpodobně rozhodne „opakování“ vyjádřit tím, že do vzduchu několikrát opíše kruh, to, kolikrát je potřeba kruh opsat, zda stačí kruh opsat jedním prstem nebo třeba oběma zápěstími, je už volba, kterou jednotliví mluvčí dělají sami za sebe. Podobné individuální rozdíly můžeme vidět i u pantomimy (McNeill 2005). Představíme-li si opět výše zmiňované šarády, jen málokdy se stane, že by se představy o převedení hádaného

¹⁴ Jedná se o značně zjednodušený popis japonského znaku pro „tatemono“. Jeho plná podoba, stejně tak jako podoba českého znaku pro „budova“, je k dispozici například v online vícejazyčném slovníku znakových jazyků <https://www.spreadthesign.com/>.

slova do pantomimy mezi hráči shodovaly. Ve výsledku tedy ani u gestikulace ani u pantomimy nenajdeme žádný vztah, který bychom mohli nazývat zcela konvencionalizovaným.

Poslední čtvrtá škála rozděluje gesta na základě povahy semiózy. K tomuto rozdělení jsou použity dva oddělené parametry. První parametr na základě způsobu, jakým se určuje význam gesta, rozlišuje gesta s globální a segmentovanou semiózou. V případě gestikulace a pantomimy, které spadají pod semiózu globální, je význam jednotlivých částí gesta, též nazývaných gestické fráze (gesture phrase), určován na základě gesta jako celku, který bývá označován jako gestická jednotka (gesture unit).¹⁵ Máme-li například komplikované pantomimické gesto složené z několika gestických frází, které jako jedna gestická jednotka nese význam „stůl“, to, že jedna fráze zobrazovala plochou desku stolu a další čtyři fráze kulaté nohy stolu, poznáme až z gesta jako celku. Opak platí u gest se semiózou segmentovanou, kde

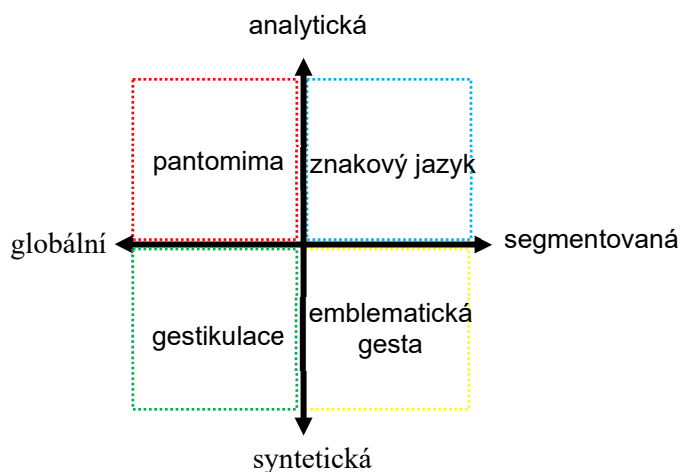

Schéma 4 škála povahy semiózy

je význam gestické jednotky stanoven na základě jednotlivých částí s jasně daným významem. Segmentovaný druh vidíme u zbylých dvou typů, emblematických gest a znakového jazyka. Můžeme zde vidět jistou míru propojení mezi jednotlivými škálami, jelikož tento parametr souvisí například s morfeomaticností, jež byla posuzovaná na druhé škále rozšířeného Kendonova kontinua.

Druhý parametr obsažený ve čtvrté škále rozděluje gesta na syntetická a analytická podle toho, kolik sémantického obsahu v sobě postihuje jedna gestická jednotka. U gest se syntetickou semiózou jako je gestikulace a emblémy je obvykle do jedné jediné gestické

¹⁵ Rozdělení na gestické fráze a jednotky bylo poprvé zavedené Kendonem (1972).

jednotky soustředěno vícero rozdílných sémantických významů, které mohou v doprovodné promluvě být vyjádřeny až celým souvětím. Tento nepoměr vzniká kvůli tomu, že jazyky, a to včetně těch znakových, mají semiózu analytickou, tj. jedné jednotce odpovídá právě jeden sémantický význam. Zde je otázkou, zda pantomimu považovat za syntetickou nebo analytickou. McNeill (2005) se přiklání k tomu, že je spíše analytická, a jako příklad uvádí gesto „víru“, kde jedna gestická jednotka zpodobňuje význam, který v mluveném jazyce odpovídá jednomu slovu. Představíme-li si, jak obvykle probíhají šarády, kde předvádějící často hádané slovo vysvětluje tak, že postupně znázorní jeho jednotlivé aspekty, budeme mít tendenci s McNeillem nejspíš souhlasit.

Přestože McNeill (2005) tuto poslední škálu zobrazuje jednodimenzionálně stejně jako předcházející tři škály, v této práci je k ilustraci čtvrté škály využito dvojdimenzionální schéma, kde dvojice globální/segmentovaná a syntetická/analytická tvoří krajní body dvou oddělených os a každému ze čtyř typů gest je přiřazen jeden kvadrant. Pro tento způsob znázornění jsem se rozhodla, jelikož se domnívám, že u původního jednodimenzionálního znázornění není zcela jasné z jakého důvodu se pantomima nachází na škále před emblémy.

Na základě výše uvedených škál rozšířeného Kendonova kontinua můžeme gestikulaci charakterizovat jako gesta, která se objevují vždy za doprovodu mluvené řeči a postrádají jakékoliv lingvistické vlastnosti včetně konvencionalizace. Na všech čtyřech škálách je umístěna v protipólu ke znakovému jazyku.

3. Fáze gest

Podobně jako existuje několik způsobů, jakými je možné kategorizovat gesta na druhy, existuje rovněž více způsobů, jakými je možné rozdělit jedno gesto na menší části. V předešlé části byly představeny pojmy gestická jednotka a gestická fráze. Cílem této části bude představit jednotky nazývané *fáze*, které utváří jednotlivé gestické fráze a jednotky, za účelem vytvoření teoretického základu pro popis a analýzu gest v praktické části práce.

Poprvé gesta na fáze rozdělil Adam Kendon (1980). Ve svém článku vytyčil šest fází – *fázi klidové polohy* (rest position), *přípravnou fázi* (preparation), *vrcholovou fázi* (stroke), *fázi držení* (hold), *retrakční fázi* (retraction) a *fázi částečné retrakce* (partial recovery).¹⁶ Výzkum,

¹⁶ České názvy pro jednotlivé fáze byly převzaty z Kaderka (2017).

který po této Kendonově studii následoval, se většinou držel podobného rozdělení. Podle přehledu dosavadního výzkumu obsaženého v Bresse & Ladewig (2011) se jako nejzkoumanější jeví především vrcholová fáze a fáze držení.¹⁷ Pro účely této bakalářské práce jsem se rozhodla pro způsob rozdělení, jenž je představen v Bresse & Ladewig (2011), které z Kendonova rozdělení převzaly pět fází a vynechaly fázi částečné retrakce. Nejprve vysvětlím systém artikulačních rysů, jež jsou jednou z hlavních inovací ve výzkumu fází gest, které článek Bresse & Ladewig (2011) přináší, a následně podrobněji rozeberu charakteristiku jednotlivých fází založenou právě na tomto systému rysů. Autorky se v této studii inspiroují systémem artikulačních rysů, jenž se používá ve fonologii, a definují jednotlivé fáze na základě vlastního systému artikulačních rysů. Tyto artikulační rysy byly vytvořeny na základě analýzy videí německých mluvčích, která byla na fázi rozdělena na základě segmentační metody obsažené v Seyfeddinipur (2006). V průběhu analýzy bylo na jednotlivé fáze pohlíženo nezávisle na řeči i na předcházejících, či následujících fázích. Jak autorky ve studii zmiňují, okolní fáze mohou mít vliv na průběh konkrétní instance jednotlivých fází. Může dojít také k tomu, že je v rámci gestické jednotky některá fáze vynechána, což také často vede ke změnám v charakteru fáze následující (Bresse & Ladewig 2011).

Artikulační rysy jsou v článku rozděleny na *distinktivní rysy* (distinctive features) a *doplňkové rysy* (additional features). Tyto dva typy rysů jsou zároveň zařazené do dvou základních skupin, jimiž jsou *pohyb* a *napětí*. Nejprve se blíže podíváme na rysy distinktivní. Ve skupině pohyb nalezneme pouze jeden distinktivní rys [+/-pohyb], který zachycuje, zda se gestikulující ruka během dané fáze pohybuje. Naopak pod skupinu napětí spadají celkem tři distinktivní rysy [+/-napětí], [+/-konstantní] a [+/-růst]. První rys [+/-napětí] rozlišuje, zda se svaly v gestikulující ruce nachází v klidu či jsou napnuté. To, zda jsou svaly napnuté, lze posoudit na základě rotace paže či flexe prstů gestikulující ruky. Další dva rysy popisují podobu napětí, a je tedy přirozené, že se mohou objevit pouze v případě, kdy je hodnota rysu [+/-napětí] kladná. V případě, že má fáze rys [+konstantní], je napětí na začátku a konci fáze stejné. V opačném případě se míra napětí v průběhu fáze mění. Způsob, jakým se mění, znázorňuje právě distinktivní rys [+/-růst]. Pokud je napětí na konci fáze větší než na začátku, připíše se fázi rys [+růst]. Opak platí pro rys [-růst], jenž je vhodný pro fázi, při které dochází k poklesu míry napětí v ruce. Jak je možné mimo jiné vidět v tabulce 1. distinktivní rys [+/-růst]

¹⁷ Fáze držení je podrobněji rozebrána například v Kita, van Gijn, van der Huslt (2006).

se objevuje pouze v případě, že je hodnota rysu [+/-konstantní] záporná. (Bressem & Ladewig 2011)

skupiny	distinktivní rysy		doplňkové rysy	
pohyb	[+pohyb]		[+omezený]	[-proměnlivý]
	[-pohyb]		[-omezený]	[+proměnlivý]
napětí	[+napětí]	[+konstantní]		
		[-konstantní]	[+růst]	
			[-růst]	
	[-napětí]			

Tabulka 1: Přehled distinktivních a doplňkových rysů podle Bressem & Ladewig (2011)

Kromě rysů distinktivních zavádí Bressem & Ladewig (2011) v rámci pohybové skupiny rysů dva doplňkové rysy [+/-omezený] a [+/-proměnlivý]. Tyto doplňkové rysy se od rysů distinktivních liší tím, že je nemůžeme pozorovat, a tedy ani použít pro rozlišení všech pěti fází, nýbrž jen v případě dynamických fází, tj. fází s rysem [+pohyb]. První rys [+/-omezený] vypovídá o tom, jaké pohyby jsou v rámci dané fáze možné. Pokud je hodnota tohoto rysu kladná, repertoár pohybů je omezený pouze na pohyby po rovné nebo zahnuté čáře. U rysu [-omezený] se k těmto dvou typům pohybu přidává mnoho dalších, jako jsou například pohyb po kruhu, spirále, nebo po klikaté čáře. Druhý rys [+/-proměnlivý] charakterizuje *plynulost pohybu* (flow of movement), která zahrnuje především rychlost a sílu, která je při pohybu vyvinuta. Jak už název rysu napovídá, pakliže je hodnota rysu [+proměnlivý], dochází v průběhu fáze ke změnám v plynulosti pohybu a přesně naopak u záporné hodnoty (Bressem & Ladewig 2011).

Jak již bylo zmíněno, Bressem & Ladewig (2011) oproti výše zmíněnému Kendonovu rozdělení odebírají fázi částečné retrakce a mluví pouze o pěti fázích – klidové poloze, přípravné fázi, vrcholové fázi, fázi držení a fázi retrakční. Pro ilustraci toho, jak na sebe fáze v rámci jedné gestické jednotky v případě ideálního průběhu navazují používají Bressem & Ladewig (2011) následující diagram, do kterého jsem pouze doplnila české názvy jednotlivých fází. Jak na diagramu můžeme vidět, jedna gestická jednotka je ohraničena dvěma klidovými polohami. Jednou začíná a druhou končí. V rámci jedné gestické jednotky však můžeme mít několik gestických frází, z nichž každá má vlastní vrcholovou fázi, která je obvykle ohraničena přípravnou a retrakční fází (Kendon 1980).

Schéma 5 průběh gestické jednotky rozdělený na jednotlivé fáze

První fáze, kterou Bressema & Ladewig do svého rozdělení zahrnují, se nazývá *klidová poloha*. Během této fáze ruka odpočívá, a nedochází tedy obvykle ani k pohybu, ani ke vzniku napětí. Jedná se o statickou fázi. V rámci pohybu, který mluvčí dělá během konverzace je důležité rozlišit, který pohyb se počítá jako *gestický pohyb* (gestural movement). Jestliže si mluvčí během klidové fáze upravuje oblečení nebo si hraje s propiskou, jedná se sice technicky o pohyb, ne však o pohyb, který by byl motivovaný snahou vyprodukovat gesto. (Bressema & Ladewig 2011) Jak demonstroval pokus popsáný v Kendon (1980) lidé intuitivně rozlišují gestický pohyb od jiných druhů pohybu. Během tohoto pokusu bylo 20 lidem ukázáno video, ve kterém horal z Nové Guineje promlouval k velkému davu. Po zhlédnutí videa měli testovaní popsat, jaké pohyby muž na nahrávce dělal. Přestože neslyšeli zvuk, testovaní jasně odlišovali pohyby, které souvisely s řečí, od těch, které s řečí nesouvisely. To, které pohyby označili za gestické, tj. související s řečí, a které za nesouvisející, bylo navíc shodné napříč všemi 20 subjekty (Kendon 1980).

Po *klidové* poloze jako druhá následuje *přípravná fáze*. V průběhu této fáze ruka opouští odpočinkovou polohu a vstupuje do *gestického prostoru* (gesture space), což je zhruba krychlová zóna před mluvčím, v jejímž rámci probíhá gestický pohyb (grafické znázornění viz příloha 1). Vzhledem k tomu, že se jedná o dynamickou fázi, distinktivní rys [+pohyb] je doplněn o dva doplňkové rysy [+omezený] a [-proměnlivý]. Repertoár pohybů, jež gestikulující ruka provádí během této fáze, je omezený pouze na jednoduchý pohyb po rovné trajektorii. Cílem ruky je se v této fázi pouze co nejrychleji přesunout na místo, kde se dále uskuteční vrcholová fáze. Plynulost se v průběhu tohoto pohybu nemění, zůstává konstantní po celou dobu trvání fáze. Dalšími distinktivními rysy této fáze jsou proto [+napětí], [-konstantní] a [+růst], který označuje, že s přesunem do přípravné fáze v ruce vzniká napětí, které postupně nabývá na síle (Bressema & Ladewig 2011).

Třetí přichází *vrcholová fáze*. Pro analýzu významu gest je vrcholová fáze nejdůležitější, jelikož právě ona je nositelem významu gesta. Tato fáze je charakteristická tím, že během ní mluvčí vynakládá největší úsilí (Kendon 1980). K této fázi patří distinktivní rysy [+napětí] a [+konstantní]. Napětí v ruce tedy v průběhu vrcholové fáze ani neklesá, ani nestoupá, zůstává celou dobu konstantní. Kromě dalšího distinktivního rysu [+pohyb] je možné tuto fázi charakterizovat doplňkovým rysem [−omezený]. Vrcholová fáze je výjimečná tím, že je během ní pohyb zcela neomezený. Bresse (2008) uvádí následujících šest základních typů pohybu, které mohou být během této fáze realizovány: rovný (straight), zahnutý (curved), kruh (circle), spirála (spiral), klikatý (zigzag) a písmeno s (s-line). Někdy je možné na pohyb během vrcholové fáze kromě rysu [−omezený] aplikovat i rys [+proměnlivý], a to v případě, kdy se rychlost pohybu ruky v průběhu fáze mění (Bresse & Ladewig 2011).

Fáze, která se může objevit jak před, tak po třetí vrcholové fázi, je *fáze držení* (hold). Podle toho, kdy k této fázi dojde je možné dále rozlišit na *fázi držení před vrcholem* (pre-stroke hold) a *fázi držení po vrcholu* (post-stroke hold) (Kita, van Gijn, van der Hulst 1998). Vzhledem k linearnitě mluveného jazyka je stejný sémantický obsah často rychleji obsáhnutý v gestu než v mluvené řeči. Proto je jednou z důležitých funkcí, které fáze držení v rámci gestické jednotky plní, úprava časové synchronizace mezi vrcholovou fází a této fází odpovídající částí řeči. Přestože stejně jako ve fázi klidové polohy během této fáze nedochází k pohybu, oproti klidové poloze se ruka ve fázi držení nachází stále v napětí, které zůstává konstantní po celý průběh fáze. Tyto vlastnosti jsou pak shrnuty v distinktivních rysech [−pohyb], [+napětí] a [+konstantní] (Bresse & Ladewig 2011).

Po konci vrcholové fáze nastává *fáze retrakční*. Během ní ruka opouští gestický prostor a vrací se zpět do klidové polohy. Tato fáze sdílí většinu distinktivních rysů s přípravnou fází, což není překvapující vzhledem k tomu, že se jedná o fáze s velmi podobnou funkcí. Jediný rozdíl mezi fází retrakční a fází přípravnou spočívá v distinktivním rysu [růst], jenž má v případě fáze retrakční hodnotu [−růst] a v případě fáze přípravné opačnou hodnotu [+růst]. Kromě toho mu náleží, jak je možné vidět v tabulce 2 níže, stejné distinktivní i doplňkové rysy jako fázi přípravné.

	pohyb			napětí		
	[pohyb]	[omezený]	[proměnlivý]	[napětí]	[konstantní]	[růst]
klidová poloha	–			–		
přípravná fáze	+	+	–	+	–	+
vrcholová fáze	+	–	+	+	+	
fáze držení	–			+	+	
fáze retrakční	+	+	–	+	–	–

Tabulka 2: Rozdělení fází na základě distinktivních rysů podle Bressem&Ladewig (2011)

Výše popsaná posloupnost jednotlivých fází je však, jak již bylo zmíněno, pouze modelem ideálního průběhu gestické jednotky, kterému nemusí vždy realita odpovídat. Často se můžeme setkat s tím, že mluvčí zcela bez přípravné či retrakční fáze provádí jednu vrcholovou fázi za druhou. Takové gestické jednotky, které mají více vrcholových fází, označujeme za *komplexní* (complex), takové, které mají pouze jednu vrcholovou fázi, nazýváme *simplexní* (simplex) (Jehlička 2021: 116).

4. Výzkum seznamů a gestikulace

V této kapitole se od teorie gest samotných přesuneme k předcházejícímu výzkumu, který se zabýval vztahem mezi mluvenou řečí a gesty. Podle Jehličky (2021) první studii, jež se věnovala vztahu mezi řečí a podobou doprovodné gestikulace, provedli McNeill & Levy (1980). Ti ke své analýze použili videonahrávky subjektů, jejichž úkolem bylo v rámci experimentu převyprávět krátké animované video jiným subjektům, kteří video neviděli. McNeill&Levy (1980) našli například vícero korelací mezi významem slovesa obsaženého v řeči a gestem, které dané sloveso doprovázelo, což považovali za důkaz potvrzující, že „gesta úzce korelují s významem hned na několika úrovních organizace jazyka“. Toto tvrzení šlo proti do té doby všeobecně přijímané teorii, že gesta předávají zcela jiné informace než řeč a jakékoliv spojení mezi nimi je zcela náhodné (McNeill & Levy 1980).

Mnoho studií, které navázaly na McNeill & Levy (1980), bylo zaměřených na podrobnější prozkoumání vztahu mezi jednotlivými úrovněmi jazyka a gestikulací. Existují studie zaměřené na mnoho různých odvětví lingvistiky mezi nimi jmenujme například pragmatiku (např. Ilie & Norrick 2018, Streeck 2008), syntax či sémantiku (např. Allen et al. 2007). Jednou z gramatických kategorií, jíž se od počátku nového tisíciletí zabývalo hned několik autorů, je aspekt. Například Duncan (2002) se věnovala vztahu mezi aspektem a gestikulací v angličtině a standardní čínštině a došla k závěru, že mluvčí obou jazyků gestikulují rozdílně u perfektivních a u imperfektivních forem. Jedním z hlavních zjištění bylo, že promluvy s imperfektivním aspektem jsou typicky doprovázeny složitější a delší gestikulací, než ty

obsahující perfektivní aspekt. Podobný vztah dále na francouzštině, němčině a ruštině zkoumali i Cienki & Iriskhanova (2018). Ti aspekt spojili s *konstruováním* (construal), konkrétně s konceptem *ohraničenosti* (bounding) a dívali se na to, zda se tento ohraničený (perfektivní) či neohraničený (imperfektivní) ohled na událost odráží i v gestikulaci mluvčích, když vypráví o svých zkušenostech v minulém čase. Ve výsledku se korelaci mezi ohraničeností gest a aspektu prokázala pouze u francouzštiny. Jako možné vysvětlení uvádí Cienki & Iriskhanova (2018) rozdíl mezi podobou aspektu v každém ze tří jazyků. Zatímco ve francouzštině je aspekt (podobně jako v angličtině) vyjádřen gramaticky ve formě času, v němčině a ruštině je aspekt kódovaný přímo do lexika (Cienki & Iriskhanova 2018: 181-182). Dalším, kdo zkoumal vztah mezi aspektuálností a gesty tentokrát v češtině a angličtině, byl Jehlička (2021). Ten ve své disertační práci došel u angličtiny k výsledku, který je konzistentní se zjištěním Duncan (2002), a to, že „progresivní slovesné tvary predikují výskyt komplexních gestických forem“ (Jehlička 2001:iii). U češtiny pak prostřednictvím korpusové analýzy zjistil, že komplexní formy gest se nejčastěji vyskytují společně se slovesy, která mají sémantický rys inkrementálnosti. Druhá experimentální část práce zaměřená na vnímání vztahu mezi gesty a aspektem pak ukázala, že čeští mluvčí mají silnou tendenci spojovat perfektivní aspekt s ohraničenými¹⁸ gesty.

Langacker (1987) tvrdí, že stejný koncept ohraničenosti se projevuje nejen u sloves, ale také u podstatných jmen, kde například angličtina rozlišuje mezi počítatelnými a nepočítatelnými podstatnými jmény. Myslím si proto, že stejný koncept je možné aplikovat i na *seznamy* (lists), gramatické konstrukce, ve kterých mluvčí vyjmenovává několik členů stejné množiny. Příkladem takového seznamu může být třeba věta:

(1) Tomáš rád čte Murakamiho, Dazaie a Mišimu.

(vlastní příklad)

Zde Murakami, Dazai a Mišima představují tři členy jedné množiny „autorů, které Tomáš rád čte“. Podobně jako v příkladu (1) se seznamy typicky skládají ze tří členů (Jefferson 1990). Vztahem mezi seznamy a ohraničeností se zabývá například Selting (2007). Ta operuje s pojmy *uzavřený seznam* (closed list) a *otevřený seznam* (open list), které by se daly považovat za synonymní s obecnějšími pojmy ohraničený a neohraničený. Jak už název napovídá, v případě uzavřeného seznamu se jedná o ukončený, úplný výčet. Vyjmenované jsou všechny členy,

¹⁸ Jehlička používá v českém abstraktu místo „ohraničený“ pojem „ukončený“, pro zachování konzistence jsem se ale rozhodla v tomto případě i dále používat slovo „ohraničený“.

keré množina obsahuje. Mluvčí se může v některých případech rozhodnout předznamenat ukončenost seznamu tím, že explicitně doplní počet členů, které se v množině nacházejí, jako například:

(2) Tomáš rád čte tři autory – Murakamiho, Dazaie a Mišimu.

(vlastní příklad)

U uzavřených seznamů jsou zároveň všechny členy typicky integrované do jedné syntaktické, prozodické jednotky (Selting 2007). Na rozdíl od uzavřených seznamů v případě otevřených seznamů je výčet považován za neúplný. Většinou se jedná o nějaké příklady dané množiny, případně bývá na konec seznamu vložen člen, kterou Jefferson (1990) nazývá *obecný doplňovač seznamů* (generalized list completer).

(3) Tomáš rád čte Murakamiho, Dazaie, Mišimu a další japonské autory.

(vlastní příklad)

V této větě jako obecný doplňovač funguje poslední jmenná fráze „a další japonské autory“. Selting (2007) dále uvádí, že na rozdíl od uzavřených seznamů jednotlivé členy otevřených seznamů obvykle tvoří samostatné syntaktické, prozodické jednotky. Nejsou tedy integrovány do širšího celku (Selting 2007).

Výzkumů, které by se zabývaly vztahem mezi seznamy a doprovodnou gestikulací, zatím mnoho nevzniklo. Nejnovější dostupný výzkum¹⁹ zaměřený na výzkum gest a seznamů, je Tao (2019), který na standardní čínštině demonstruje silný vztah mezi gestikulací a seznamy. Rozlišuje přitom dva druhy *seznamových gest* (list gestures). Jeden druh nazývá *složená gesta* (composite gestures) – jedná se o předvídatelná, opakující se gesta. Druhý druh pojmenovává jako *opakující se gesta* (reiterative gestures). Pro ta je typické, že v rámci jednoho seznamu dochází ke střídání různých gest, která pomáhají budovat strukturu promluvy. Na japonštině bohužel dosud žádný výzkum, který by se zabýval vztahem mezi gestikulací a seznamy nevznikl. Domnívám se ale, že vzhledem k neobvyklé různorodosti gramatických prostředků, které japonština má pro vytváření seznamů, část z nichž odpovídá konceptu ohraničenosti (viz další podkapitola), se jedná o téma hodné prozkoumání.

¹⁹ Dalším (dosud však ještě nezveřejněným) výzkumem je práce Inbar (připravuje se), která se zaměřuje na vztah mezi seznamy, prozodií a gesty v izraelské hebrejštině.

4.1. Souřadící partikule jako prostředek pro tvorbu seznamů

V této kapitole si proto postupně představíme kategorii *souřadících partikulí* (heirecu džoši 並列助詞), jejichž funkcí je vytváření seznamů. Nakamata (2015) souřadící partikule řadí do širší kategorie *souřadících výrazů* (heirecu hjógen 並列表現²⁰), do níž kromě souřadících partikulí patří také *spojovací partikule* (secuzoku džoši 接続助詞) a *spojky* (secuzokuši 接続詞). Co vyděluje souřadící partikule v rámci souřadících výrazů je způsob, jakým jsou zapojené ve větě. Souřadící partikule se stejně jako všechny ostatní druhy partikulí v japonštině přímo váží na podstatná jména či jmenné fráze. Charakteristickou funkcí souřadících partikulí je, že spojují dvě jmenné fráze, jež se nachází na stejné úrovni větné skladby. Nihongo kidžucu bunpó kenkjúkai (2009a) je dále podle významu rozděluje na čtyři kategorie:

1. *partikule úplného výčtu* (zenbu rekkjo gata 全部列举型)
2. *partikule neúplného výčtu* (ičibu rekkjo gata 一部列举型)
3. *partikule rozlučovacího výčtu* (sentaku rekkjo gata 選択列举型)
4. *partikule kumulativního výčtu* (ruika rekkjo gata 累加列举型)

Nejprve se blíže podíváme na kategorii partikulí úplného výčtu. Do této skupiny spadá pouze jedna partikule, kterou je partikule *to*.

- (4) *sorede bučoo=to kačoo=to san-niN=de ik-u koto=ni na-Qta*
a tak ředitel=ENM vedoucí=ENM tři-CLF=INS jít-NPS věc=DAT stát-PST
A tak jsme tam šli ve třech – já společně s ředitelem a vedoucím...

(CSJ: nahrávka S01M1009)

Použitím této partikule mluvčí implikuje, že vyjmenoval všechny členy dotyčné množiny, jinými slovy, provedl úplný výčet. V případě příkladu (4) to znamená, že součástí množiny „osob, které na dané místo šly“ jsou kromě mluvčího pouze „ředitel“ a „vedoucí“. Jak také vidíme na příkladu, souřadící partikuli *to* je možné připojit k poslednímu členu výčtu, pokud za ním už nestojí pádová partikule *to* nebo vytýkácí partikule jako například *mo* (NKBK 2009a: 115).

²⁰ V japonské literatuře je možné se setkat i s pojmy heiricu džoši 並立助詞 a heiricu hjógen 並立表現 viz např. Ičikawa, J. (1991).

Do druhé kategorie, partikulí neúplného výčtu, se řadí celkem čtyři partikule. Jako první se blíže podíváme na partikuli *ja*, která se ze čtyř zahrnutých v běžném jazyce používá nejčastěji. V kontrastu s předešlou kategorií, použitím souřadící partikule neúplného výčtu mluvčí ukazuje, že vyjmenovává pouze část členů, a implikuje, že existují i další nevyjmenované členy dotyčné množiny. V následující větě (5) jsou *panna cotta*, *gelato* a *tiramisu* pouze příklady množiny italských dezertů, které se mluvčí rozhodl vyjmenovat, nejedná se však o vyčerpávající vyjmenování všech členů.

- (5) *itariadezaato=toiuto* *paNnakoQta=ya* *jeraato=ya*
 Itálie.dezert=TOP *panna cotta=ENM* *gelato=ENM*
tiramisu=nado=ga ar-imas-u
tiramisu=EX=NOM *existovat-POL-NPS*
Mezi italské dezerty patří panna cotta, gelato, tiramisu a další.

(CSJ: nahrávka S08F0903)

Jak můžeme rovněž vidět na příkladu (5), za partikulí *ja* často následuje „nado“, které svým významem odpovídá českému „a tak dále“.²¹ Oproti partikuli *to* není možné partikuli *ja* připojit i k poslednímu členu výčtu (NKBK 2009a: 116).

Další dvě partikule z této kategorie jsou partikule *jara* a *dano*. Jedná se o partikule, které se používají především v hovorové japonštině a každá z nich má své specifické významové konotace.

- (6) *koNna* *šimi=yara=sa=naNka* *iQpai* *hokuro=yara*
 takový *piha=ENM=XCL=AHO* *mnoho.CAS* *znaménko=ENM*
ar-u=noni
existovat-NPS=CON
I když máš dost nějakých těch pih nebo znamének...

(CEJC: nahrávka T024_005)

Partikule *jara* vyjadřuje nuanci neurčitosti, a není ji proto možné použít ke spojování jasně vymezených větných členů jako jsou číslovky, určité jmenné fráze či zájmena. Mluvčí ji zároveň často volí v případě, že mluví o něčem, co je pro ně nežádoucí, či jim je nepříjemné (Nakamata 2015).

²¹ Na „nado“ by možná bylo možné pohlížet jako na tzv. (generalized list completer), jak ho představuje Jefferson (1990).

- (7) daigakujukeN=dano=naNdano=de taiheN=na toki=demo
vysoká škola.složení zkoušky=ENM=EX=CSL těžký=ANZ čas=HCO

I v těžkých obdobích, jako jsou přijímačky na vysokou nebo tak...

(CEJC: nahrávka T024_004)

Partikule *dano* mluvčí použije, když mluví o něčem, co hodnotí negativně, popřípadě o něčem, co vnímá jako vzdálené, nerealistické (Nakamata 2015: 114) (Suzuki 2004). Partikule *jara* i *dano* se zpravidla připojují i k poslednímu členu výčtu (NKBK 2009a: 117).

Poslední partikulí z této podkategorie je partikule *toka*, která vznikla spojením partikule *to* s partikulí *ka* (Ašino 2020).

- (8) *yasai=toka niku=toka umaku yar-inagara itame-nagara*
zelenina=ENM maso=ENM dobře dělat-SIM smažit-SIM

Zatímco spolu smícháváš, smažíš zeleninu, maso a tak...

(CEJC: nahrávka T001_003)

Jak vidíme partikuli *toka* je možné připojit i k poslednímu členu výčtu (NKBK 2009a: 118). V porovnání s ostatními souřadícími partikulemi neúplného výčtu je u této partikule obzvlášť silný důraz na nuanci „příkladovosti“. Použitím *toka* mluvčí zdůrazňuje, že uvádí pouze několik reprezentativních příkladů z celé skupiny. Jedná se partikuli, která se používá především v hovorové japonštině (Nakamata 2015: 108-110).

Třetí kategorií jsou partikule rozlučovacího výčtu, mezi které jsem zařadila tři partikule – *ka*, *nari* a *daka*. Partikule *ka* se používá k vyjmenování dvou a více navzájem se vylučujících možností. Tyto možnosti však nemohou být náhodné; musí mezi nimi existovat nějaká spojitost, která opodstatňuje jejich společný výskyt ve větě (Nakamata 2015: 98). Partikuli *ka* je možné připojit i k poslednímu členu výčtu (NKBK 2009a).

Partikule *nari* také vyjmenovává možnosti, nicméně oproti *ka* se v případě partikule *nari* tyto možnosti nemusí vylučovat. Srovnajme tyto dvě věty:

- (9) *komaQ-ta toki=wa sensei=ka yuujiN=ni soodaN+ši-nasai*
trápit se-PST čas=TOP učitel=DIS kamarád=DAT porada+dělat-IMP

Když máš problémy, porad' se s učitelem, nebo s kamarádem.

(Nakamata 2015:124)

- (10) *komaQ-ta toki=wa sensei=nari yuujiN=nari=ni soodaN+ši-nasai*
trápit se-PST čas=TOP učitel=DIS kamarád=DIS=DAT porada+dělat-IMP

Když máš problémy, porad' se třeba s učitelem nebo s kamarádem.

(Nakamata 2015:124)

V případě (9) by se příjemce rady měl rozhodnout a poradit se s jednou ze dvou jmenovaných osob – s učitelem, nebo s kamarádem. V případě (10) však tato výlučnost nevzniká. Příjemce rady se může poradit s oběma osobami, případně dalšími podobnými. Domnívám se, že by se tento významový rozdíl dal přirovnat k rozdílu mezi úplným a neúplným výčtem. Zatímco partikule *ka* se významem blíží úplnému výčtu možností, partikule *nari* implikuje existenci dalších vhodných možností, a tudíž má blízko k neúplnému výčtu. Partikule *nari* musí být vždy připojená i k poslednímu členu výčtu (NKBK 2009: 118-119).

Poslední partikulí, kterou jsem do této kategorie zařadila, je *daka*. NKBK (2009a) sice *daka* nezmiňuje a do kategorie partikulí rozlučovacího výčtu řadí pouze *ka* a *nari*, na základě podobnosti s partikulí *ka*, kterou rozebírá i Nakamata (2015:118-119), jsem se rozhodla *daka* zařadit do této kategorie. Nakamata (2015) tvrdí, že *daka* stejně jako *ka* vyjadřuje dvě navzájem se vylučující možnosti. Kromě toho, že *daka* je spíše hovorový prostředek, zatímco *ka* je stylisticky nepříznačové, tkví rozdíl mezi těmito dvěma partikulemi podle Nakamaty (2015) v přidané významové nuanci u *daka*. Tím, že mluvčí použije *daka* dává najevo, že si nemůže vzpomenout na to, která ze zmiňovaných dvou možností odpovídala skutečnosti. Rozdíl bude jasnější srovnáme-li si tyto dvě věty.

- (11) *ašita=no* *kaikaišiki=de=wa* *Tanaka-saN=ka* *Jamašita-saN=ga*
 zítřek=GEN zahájení.slavnost=LOC=TOP Tanaka-POL=DIS Jamašita-POL=NOM
aisacu+suru *koto=ni* *naQ-te-iru* *kedo mada dočira-ka=wa*
 pozdrav+dělat.NPS věc=DAT stát-PRO-NPS ale ještě který-IND=TOP
kimaQ-te-inai
 být rozhodnutý-PRO-NEG.NPS
Na zítřejším slavnostním zahájení by měli mít úvodní proslov Tanaka nebo Jamašita, ale ještě není rozhodnuto, kdo z nich to bude.

(Nakamata 2015: 119)

- (12) *kinoo=wa* *Tanaka-saN=daka* *Jamada-saN=daka=ga* *aisacu+ši-ta*
 včera=TOP Tanaka-POL=DIS Jamada-POL=DIS=NOM pozdrav+dělat-PST
Myslím, že úvodní proslov včera měl Tanaka nebo Jamada nebo někdo takový.

(Nakamata 2015: 119)

Daka také navíc oproti *ka* zahrnuje možnost toho, že se jednalo o nějakou třetí nezmíněnou možnost. Na základě toho si myslím, že je možné tvrdit, že se *daka* podobně jako *nari* blíží partikulím neúplného výčtu.

Mluvčí mají také podle Nakamaty (2015) tendenci používat *daka* v případech, kdy mluví o něčem, co hodnotí negativně. Nakamata (2015) toto spojuje s obecnou tendencí japonštiny

negativně hodnotit věci, kterých je mnoho a nacházejí se tedy nížko v hierarchii hodnoty. Ta se mimo jiné podle něj projevuje i u výše zmíněných souřadících partikulí jako je *jara* a *dano*, které v sobě rovněž zahrnují negativní významovou nuanci (Nakamata 2015: 121-122).

Poslední je kategorie partikulí kumulativního výčtu, do které podle NKBK (2009a) patří pouze jedna partikule – *ni*. Mluvčí tuto partikuli zvolí v případě, že postupně vyjmenovávají členy množiny tak, jak je napadnou. S touto partikulí se mimo zažité fráze jako vidíme v (X) málokdy setkáme.

- (13) *o-beNtoo=ni* *biiru* *aisukuriimu=wa* *ikaga* *des-u=ka*
 BEA-oběd=ADD pivo zmrzlina=TOP jak.POL COP.POL-NPS=INT
Co takhle k obědu ještě pivečko nebo zmrzlinu?

(NKBK 2009a:120)

Teramura (1991) popisuje použití *ni* jako „prodavačské klišé“²² (citováno z Nakamata 2015). Dalo by se tvrdit, že *ni* se nachází někde na pomezí mezi partikulí *to* a partikulí *ja*. Poněvadž stejně jako *to* vyjadřuje úplný výčet, tj. žádné další členy kromě vyjmenovaných v množině nefigurují, ale zároveň je použití partikule *ni* možné pouze v případě, že jednotlivé členy spadají do nespecifikované, již předem existující kategorie, což je rys, který sdílí s partikulí *ja*. Nedá se proto použít v případě, kdy spolu vyjmenované členy jasně nesouvisí, jako vidíme například v (14).

- (14)* *boranTia=ni* *asobi=ga* *daisuki* *des-u*
 dobrovolničení=ADD hraní=NOM milovaný COP.POL-NPS
Rád dobrovolničím a bavím se.

(Nakamata 2015:128)

Jelikož spolu „dobrovolničení“ a „chození ven s kamarády“ příliš nesouvisí, Nakamata (2015) tvrdí, že tato věta působí nepřírozně. Partikule *ni* se také nedá použít pro vyjmenování zájmen či kvantifikátorů (súrjóši 数量詞). Partikuli *ni* není možné přidat k poslednímu členu výčtu (NKBK 2009a: 120).

Kromě *ni* jsem se rozhodla pro zjednodušení do této kategorie zařadit navíc i partikuli *mo*. Nakamata (2015) *mo* řadí mezi souřadící partikule. NKBK (2009a) tuto partikuli neuvádí mezi souřadícími, avšak v NKBK (2000b: 21), kde je popisovaná vytýkací funkce partikule *mo*,

²² V japonském originále jako „monouri no kimarikotoba“.

autoři rozlišují mezi použitím s jedním *mo* jako v příkladě (15) a použitím se dvěma *mo* jako v příkladě (16).

- (15) *Tanaka-san=wa beNgoši=da=ga jicu=wa okusan=mo*
 Tanaka-POL=TOP právník=COP.NPS=AVS skutečnost=TOP manželka.POL=ITO
beNgoši=da
 právník=COP.NPS
Pan Tanaka je právník, ale jeho manželka je také ve skutečnosti právníčka.
 (NKBK 2009b:21)

- (16) *Tanaka-san=mo Tanaka-san=no okusan=mo bengoši=da*
 Tanaka-POL=ENM Tanaka-POL=GEN manželka.POL=ENM právník=COP.NPS
Pan Tanaka i jeho žena jsou oba právníci.
 (NKBK 2009b:21)

U prvního příkladu hovoří o tom, že slovo „okusan“ je vytykané, zatímco u druhého se jedná o souřadný způsob vyjádření. *Mo* je zde připojené k oběma členům – jak k „Tanaka-san“ tak k „Tanaka-san no okusan“ – a nedochází tak k tomu, že by jeden byl vyzdvihován oproti druhému (NKBK 2009b:21).

název kategorie	typ seznamu	souřadící partikule
partikule úplného výčtu 全部列举型	uzavřený seznam	to
partikule neúplného výčtu 一部列举型	otevřený seznam	ja, jara, dano, toka
partikule rozlučovacího výčtu 選択列举型	uzavřený seznam	ka
	otevřený seznam	nari, daka
partikule kumulativního výčtu 累加列举型	uzavřený seznam	ni, mo

Tabulka 3 Shrnutí druhů souřadících partikulí v japonštině

Kromě výše představených čtyř kategorií, které vycházejí z Nihongo kidžucu bunpó (2009), bych zde ráda krátce představila rozdělení, které ve své knize uvádí Nakamata (2015). Ten rozdělení uvedené v NKBK (2009a) považuje za nedostatečné a představuje svůj vlastní způsob rozdělení souřadících partikulí na třech úrovních – *syntaktické* (tógó reberu 統語レベル), *významové* (imi reberu 意味レベル) a *pragmatické* (gojó reberu 語用レベル).

V základu se podle Nakamaty (2015) souřadící partikule liší v tom, jak vytvářejí *množiny* (šúgó 集合). Na syntaktické úrovni mluví o konceptu *celkového pokrytí* (mórasei 網羅性), jehož podstatou je otázka, zda jednotlivé členy množiny v rámci věty fungují jako samostatné jednotky. Nakamata (2015) dokazuje, že ve větě „Wataši wa mainiči bíru to wain o nomu.“²³ slova „bíru“ a „wain“ fungují jako set. Mluvčí každý den pije i pivo i víno, není to tak, že by jeden den pil pivo a jiný víno. K tomu by totiž mluvčí musel partikuli *to* nahradit partikulí *ja*, která takovýto set nevytváří.²⁴

Na úrovni významu rozděluje souřadící výrazy na takové, jež vytvářející množiny na základě *blízkosti* (rinsecusei 隣接性) a na ty, které množiny zakládají na *podobnosti* (ruidžisei 類似性). V případě množin založených na proximitě se jedná o ad hoc vytvořené skupiny, které vznikají čistě na základě časoprostorového souvšskytu elementů. Například ve výše zmíněném příkladu (4) mluvčí použil partikuli *to*, protože hovořil o dvou osobách, které se v tu chvíli shodou okolností vyskytovaly na jednom místě. Oproti tomu množiny založené na podobnosti pro svůj vznik vyžadují propojení jednotlivých elementů s obecnými znalostmi o světě. Jako příklad se můžeme opět odkázat k příkladu (5) výše, kde bylo základem vytvoření množiny to, že jednotlivá slova patřila do stejné kategorie italských dezertů, což je vědomost, která existuje ve vědomí mluvčích i mimo konkrétní situaci.

Na úrovni pragmatické pak Nakamata (2015) hovoří o *inferenci vyloučení dalších elementů* (haitateki suii 排他的推意). Jedná se o to, zda daný výraz implikuje, že v dané množině jsou další nejmenované členy, či nikoliv. Nakamata tuto úroveň spojuje s rozdělením na úplný výčet a neúplný výčet, kterým se řídí například i NKBK (2009a).

5. Korpusová analýza

Vycházejíc z výše představeného výzkumu gestikulace, seznamů a souřadících partikulí, otázky, na které se tato bakalářská práce bude snažit zodpovědět, jsou následující:

- (1) Zda existuje v japonštině závislost mezi typem souřadící partikule a přítomností gesta?
- (2) Zda existuje v japonštině závislost mezi otevřenými seznamy a ohraničenými gesty?
- (3) Zda existuje v japonštině závislost mezi uzavřenými seznamy a neohraničenými gesty?

²³ Každý den piju pivo a víno.

²⁴ Jediný případ, kdy souřadící partikule *to* nevytváří takovéto sety s *celkovým pokrytím* je v rozvíjející jmenné frázi jako např. Súgaku to eigo o džukósuru gakusei wa nokottekudasai. 数学と英語を受講する学生は、残ってください。 (Nakamata 2015:43).

Pro nalezení odpovědi na výše uvedené výzkumné otázky jsem se rozhodla použít metodu korpusové analýzy. Jako zdroj dat mi posloužil japonský multimodální korpus Corpus of Everyday Japanese Conversation (CEJC)²⁵, který byl vytvořen japonským Národním ústavem pro výzkum japonského jazyka (NINJAL). Korpus vznikl v období 2016–2021, přičemž k jeho plnému zveřejnění došlo v březnu 2022. Tvůrci korpusu si kladli za cíl vytvořit korpus mluvené japonštiny, ve kterém by byly vyváženě zastoupené různorodé situace a také mluvčí různých věkových skupin. Obsahuje celkem 200 hodin konverzací, ve kterých se objevilo 862 různých mluvčích a celkem čítá zhruba 2,4 miliónů *krátkých jednotek* (short-unit word; tan tan'i 短単位)²⁶ (Koiso et al. 2022).

5.1 Vyřazená data

Jelikož se jedná o práci zaměřenou na souřadící partikule, vyfiltrovala jsem z dat získaných prostřednictvím vyhledávacího portálu Chunagon případy, kdy se některé souřadící partikule (jmenovitě *jara, dano, toka, ka, nari*) používají k vytváření *souřadících vět* (heirecu secu 並列節). V japonštině také poměrně často dochází k míchání různých souřadících partikulí.²⁷ Vzhledem k omezenému rozsahu této práce, který neumožňuje rozdíly mezi jednotlivými kombinacemi dostatečně zohlednit, byly takovéto konstrukce v průběhu filtrace cíleně vyřazeny. Pouze v případě některých partikulí, kde byl dostupný vzorek už tak malý, jsem takovéto konstrukce ponechala. Dále jsem vyřadila případy, kde mluvčí opakovali stejné členy, nevytvářeli tedy smysluplný seznam, jen se nemohli rozpomenout. Vyřazena byla rovněž použití souřadících partikulí ve spojení se slovy „nan“ či „nanka“ (např. ja nanka, nanjara, nandano, toka nanka), která mají spíše než souřadící funkci, funkci rozostřující.

U souřadících partikulí s velkým množstvím výskytů, jsem se rozhodla upřednostnit promluvy, kde se za sebou vyskytly alespoň dvě stejné souřadící partikule. Příčinou byla úvaha, že u delších promluv by mohly být specifické rysy seznamů a doprovodné gestikulace zřetelnější. Zároveň bylo díky tomuto kroku možné zefektivnit proces filtrace a anotace. U

²⁵ Japonský název korpusu zní Nihongo nichidzō kaiwa kópasu 日本語日常会話コーパス.

²⁶ Krátké jednotky, v nichž se velikost japonských korpusů obvykle uvádí, jsou většinou menší než jednotky slov, ve kterých se běžně uvádí velikost korpusů jazyků využívajících k zápisu některou z abeced jako například angličtina či čeština.

²⁷ Více k tématu míchání souřadících partikulí viz např. Sató (2020).

partikulí, kde bylo i tak vhodných výskytů v korpusu výrazně více jak 100, jsem na základě *čísla konverzace* (kaiwa ID, 会話 ID) od každého z 51 participantů vybrala jeden výskyt. Konkrétně jsem takovýto výběr provedla u partikulí *toka* a *to*. Snažila jsem se přitom pokud možno vybírat situace, kde se mluvčí soustředili především na konverzaci a ne na jinou činnost jako např. vaření, opravování, řízení apod..., která jim bránila v gestikulaci.

Z celkového počtu byly u všech partikulí vyřazeny výskyty, které sice odpovídaly významově, ale dotyčný audiovizuální materiál neumožňoval anotaci gest. Typicky video nesnímalo mluvčího nebo byl v korpusu dostupný pouze zvukový záznam konverzace.

	to	ja	jara	dano	toka	ka	nari	daka	ni	mo
celkový počet výskytů	96*	63	12	8	97*	97	13	30	46	148

Tabulka 4 Celkový počet výskytů souřadících partikulí v korpusu CEJC (*V případě *to* a *toka* se jedná o výběr z dat.)

5.2 Anotace gest

K anotaci gest byl využit program ELAN vyvinutý Max Planck Institute for Psycholinguistics. Jedná se o freeware specializovaný na anotaci video a audio nahrávek.²⁸ V ELANu jsem si nejprve vytvořila anotační šablonu, kterou jsem následně používala v tandemu s transkripcemi rozhovorů dostupnými jako součást placené verze CEJC.²⁹ Při výběru parametrů pro anotaci gest jsem vycházela z několika zdrojů. Základní kostru tvořil anotační systém navržený Bresseem (2013). Vzhledem k malému rozsahu práce a specifickému zaměření na ohraničenost jsem se rozhodla tento systém poupravit, a to následovně:

1. zjednodušit anotaci parametru *tvar ruky* (hand shape)
2. vynechat parametry *natočení* (orientation), *typ pohybu* (type of movement) a *směr pohybu* (direction of movement)
3. doplnit parametr *zdroj pohybu*
4. zpřesnit parametr *zdůrazněný* (accentuated)

Pro zpřesnění parametru *zdůrazněný* jsem převzala systém anotace ohraničenosti popsany v Cienki & Iriskhanova (2018:71-72). Ti v základu rozdělují gesta na *ohraničená* (bounded) a

²⁸ Více o programu je možné zjistit přímo z webových stránek <https://archive.mpi.nl/tla/elan>.

²⁹ Soubor formátu .eaf s použitou šablonou je dostupný [zde](#).

OHRANIČENÉ	SCHÉMATICKÉ ZNÁZORNĚNÍ
<i>počátek</i> (onset)	-----
<i>konec</i> (offset)	-----
<i>dvojitě ohraničené</i> (double-bounded)	-----
<i>vícenásobně ohraničené</i> (multiple-bounded)	--- --- nebo --- ---
<i>bodové</i> (punctual)	----- -----
NEOHRANIČENÉ	-----
<i>opakující se</i> (iterative)	^_^_^_^_^_^_^_^

Schéma 6 rozdělení parametru ohraničenost (převzaté z Cienki&Iriskhanova 2018)

neohraničená (unbounded). Každou z těchto dvou hodnot ale dále rozdělují na několik variant, které můžeme vidět vypsané ve schématu 6 níže.

Podle Cienki & Iriskhanova (2018) ohraničená gesta od těch neohraničených rozlišuje přítomnost napětí. Ta se může v pohybu projevat různě například jako změna v rychlosti pohybu či míře napětí svalů. V případě *gest ohraničených na počátku* se takové napětí objevuje pouze na začátku, u *gest ohraničených na konci* naopak pouze na samém konci. *Gesta s dvojitým ohraničením* mají napětí jak na počátku tak na konci. *Vícenásobně ohraničená gesta* mají na začátku nebo na konci více za sebou následujících projevů napětí. *Gesta s bodovým ohraničením* jsou specifická tím, že se jedná o rychlý výboj napětí. Takový jaký si představíme například u š'ouchnutí (Cienki & Iriskhanova 2018:71-72).

Výsledná anotační šablona obsahovala následující parametry a hodnoty:

gesto	
pravá ruka	
levá ruka	
tvar ruky*	pěst / natažená ruka / jeden prst / kombinace prstů
zdroj pohybu*	rameno / loket / zápěstí / prst
velikost*	zmenšený / normální / zvětšený
rychlost*	zpomalený / normální / zrychlený
ohraničenost*	neohraničený / NO_opakující se ohraničený / O_onset / O_offset / O_dvojitě ohraničení / O_vícenásobné ohraničení / O_bodové ohraničení

Schéma 7 parametry a hodnoty v anotační šabloně

Parametr *gesto* obsahoval přibližné časové vyznačení celé jedné gestické jednotky, tj. dobu od opuštění až k opětovnému návratu do klidové polohy. V parametrech *pravá ruka* a *levá ruka* byly časově vyznačeny relevantní gestické fráze prováděné pravou a levou rukou. Do gestické fráze zde byla zahrnuta přípravná fáze, vrcholová fáze a fáze držení, pokud byla přítomná. Parametry označené * byly anotovány zvlášť pro pravou ruku (PR) a levou ruku (LR). Slova oddělená lomítkem jsou hodnoty, kterých daný parametr mohl nabývat. V šabloně jsou zaneseny jako součást *řízeného slovníku* (controlled vocabulary) dané anotační úrovně. U parametru *zdroj pohybu* jsem se snažila anotovat vždy část paže, ze které pohyb vycházel. Podrobnější vysvětlení dalších hodnot viz Bresse (2013) a Bresse (2013 appendix).

Proces anotace jsem rozdělila do dvou částí. Během segmentace jsem nejprve vyznačila ve vrstvách *gesto* a *pravá ruka/levá ruka* vyznačila časový interval. Při segmentaci jsem přihlížela i ke zvuku (zejména intonaci a pauzám) a obsahu promluv, abych posoudila, zda dané gesto souvisí s přítomným seznamem či ne. Po segmentaci následovala fáze anotace během níž jsem zvuk vypnula a soustředila se pouze na zachycení pohybů, které jsem viděla před sebou na videu.

5.3. Výsledky

V této části postupně představím odpovědi na výzkumné otázky, které vzešly z výsledků korpusové analýzy. Předtím, než však představím výsledky, je potřeba zmínit několik problémů, na které jsem narazila během anotace, jelikož nemohu vyloučit jejich vliv na výsledky analýzy. Jak upozorňují mimo jiné Cienki & Iriskhanova (2018:112) při práci s video materiálem se setkáme s různými zkresleními. Jedním takovým zkreslením je, že naše vnímání rychlosti pohybu ovlivňuje jeho velikost. Malé pohyby prstů a rukou se nám tak zdají rychlejší než velké pohyby ramen. Paže se navíc pohybuje jako celek, jednotlivé části se ovlivňují navzájem, a proto je často těžké určit na jakou část se zaměřit nejvíce. To se nejvíce projevilo při anotaci parametrů *rychlost* a *ohraničenost*, kde je zrychlení jedním z projevů ohraničeného pohybu. Jiná zkreslení jsou způsobena rozdílem mezi okem kamery a lidským okem. V případě některých záznamů byl například dostupný pouze záběr ze 360° kamery, která pohyb silně zkresluje.

5.3.1. Závislost mezi typem souřadící partikule a přítomností gesta

Nejprve se podíváme na první výzkumnou otázku, jejímž cílem bylem zjistit, zda existuje nějaká závislost mezi typem souřadící partikule a přítomností gesta. Abych zjistila, zda je rozdíl statisticky významný, provedla jsem s naměřenými hodnotami chi-kvadrát test. Výsledkem je

zjištění, že rozdíly nejsou na hladině $\alpha = 0,05$ statisticky signifikantní. U japonských souřadících partikulí se tedy neprokázala závislost mezi typem seznamu a přítomností gesta.

	uzavřený seznam	otevřený seznam	celkem
s gestikulací	152	77	229
bez gestikulace	235	146	381
celkem	387	223	610

Tabulka 5 hodnoty pro první chi-kvadrát test

	to	ja	jara	dano	toka	ka	nari	daka	ni	mo
gesto +	57	17	7	1	42	32	4	6	20	40
gesto –	39	46	5	7	55	65	9	24	26	105

Tabulka 6 hodnoty pro druhý chi kvadrát test

Kde se však v chi-kvadrát testu statisticky signifikantní rozdíl projevil je na úrovni jednotlivých partikulí. Jak můžeme vidět v tabulce 7, největší podíl partikulí doplněných o gestikulaci měly partikule *to* a *jara*. Ačkoliv u partikule *jara* můžeme vzhledem k relativně malému vzorku pochybovat o platnosti výsledků, u partikule *to* se přítomnost gestikulace nezdá být náhodná. Třetí největší podíl gestikulace měla partikule *ni*, která se podobně jako *to* řadí mezi partikule uzavřeného seznamu.

	to	ja	jara	dano	toka	ka	nari	daka	ni	mo
celkový počet výskytů	96	63	12	8	97	97	13	30	46	148
počet s gestikulací	57	17	7	1	42	32	4	6	20	43
procento s gestikulací	59,4 %	27 %	58,3 %	12,5 %	43,3 %	33 %	30,8 %	20 %	43,5 %	29,1 %

Tabulka 7 procento partikulí doplněných o gestikulaci

Pokud přítomnost gestikulace nesouvisí s typem seznamu, můžeme pátrat po jiném vysvětlení, které by vysvětlovalo rozdíly mezi jednotlivými partikulemi. Jedním z možných řešení je, že gesta a partikule by mohly tvořit kolokáty. Partikule *to* se například často objevovala společně s gestem *vypočítávání*, při kterém mluvčí postupně ohýbá prsty s tím, jak vyjmenovává jednotlivé položky seznamu. Toto gesto tvořilo dokonce 41,4 % všech gestických frázi, které byly použity s partikulí *to*. Podobně u partikule *ni* se často objevovalo gesto *psaní znaku*, při kterém mluvčí vypisoval jednotlivé části čínského znaku a při tom je

slovně pojmenovával ve formě seznamu. Tento typ gesta se nevyskytl u žádné jiné partikule zatímco u partikule *ni* tvořil 37,9 % všech gestických frází.

5.3.2. Závislost mezi typem seznamu a ohraničeností gesta

Pro získání odpovědí na druhou a třetí výzkumnou otázku jsem provedla další chi-kvadrát testu. Výsledkem byl rozdíl, který není statisticky významně odlišný na hladině $\alpha = 0,05$. Nejistila jsem tedy žádnou závislost mezi uzavřenými seznamy a ohraničenými gesty, ani mezi otevřenými seznamy a neohraničenými gesty. Jedno z možných vysvětlení pro převahu ohraničených gest u obou skupin souvisí s délkou jmenných frází. Seznamy, které jsem si pro svůj výzkum vybrala, byly většinou tvořené krátkými, nerozvitými celky. Jak zmiňují například Cienki & Iriskhanova (2018:155) mluvčí mají tendenci synchronizovat rytmus gest s rytmem promluv. Krátké jmenné fráze tak možná vedly k tomu, že mluvčí používali více rychlých či jinak důrazných gest.

	neohraničené g.	ohraničené g.	celkem
uzavřený seznam	18	169	187
otevřený seznam	13	94	107
celkem	31	263	294

Tabulka 8 třetí chi-kvadrát test

6. Závěr

V této práci jsem se snažila spojit *gesture studies* s výzkumem seznamů a japonských souřadících partikulí. Zadala jsem si tři výzkumné otázky: (1) „Zda existuje v japonštině závislost mezi typem souřadící partikule a přítomností gesta?“, (2) „Zda existuje v japonštině závislost mezi otevřenými seznamy a ohraničenými gesty?“ a (3) „Zda existuje v japonštině závislost mezi uzavřenými seznamy a neohraničenými gesty?“. Na základě provedených chi-kvadrát testů jsem zjistila, že u žádné z nich se neprojevila statisticky signifikantní korelace. Kde se však korelace prokázala, je u vztahu mezi přítomností gesta a konkrétní souřadící partikulí. Největší procentuální podíl partikulí s gestikulací měly partikule *to*, *jara* a *ni*. V případě partikule *jara* byl dostupný vzorek příliš malý na to, abych z něj dokázala cokoliv dalšího vyvodit. Nicméně v případě partikulí *to* a *ni* se mi podařilo najít typické gesto – u partikule *to* se jedná o *vypočítávací gesto* a partikule *ni* o *gesto psaní čínského znaku*.

Gesta byla také bez ohledu na typ seznamu převážně ohraničená, jako možné vysvětlení se nabízí tendence mluvčích synchronizovat rytmus gest s rytmem promluv, kvůli které větší množství krátkých jednotek v korpusových datech zapříčinilo větší množství krátkých, důrazných gest.

Na co mi v této práci nezbyl prostor, ale myslím si, že by mohlo jít o užitečné rozšíření, je zahrnout do analýzy kromě gest i prozódii, ve které se také může projevovat ohraničenost seznamů.

7. Seznam použité literatury

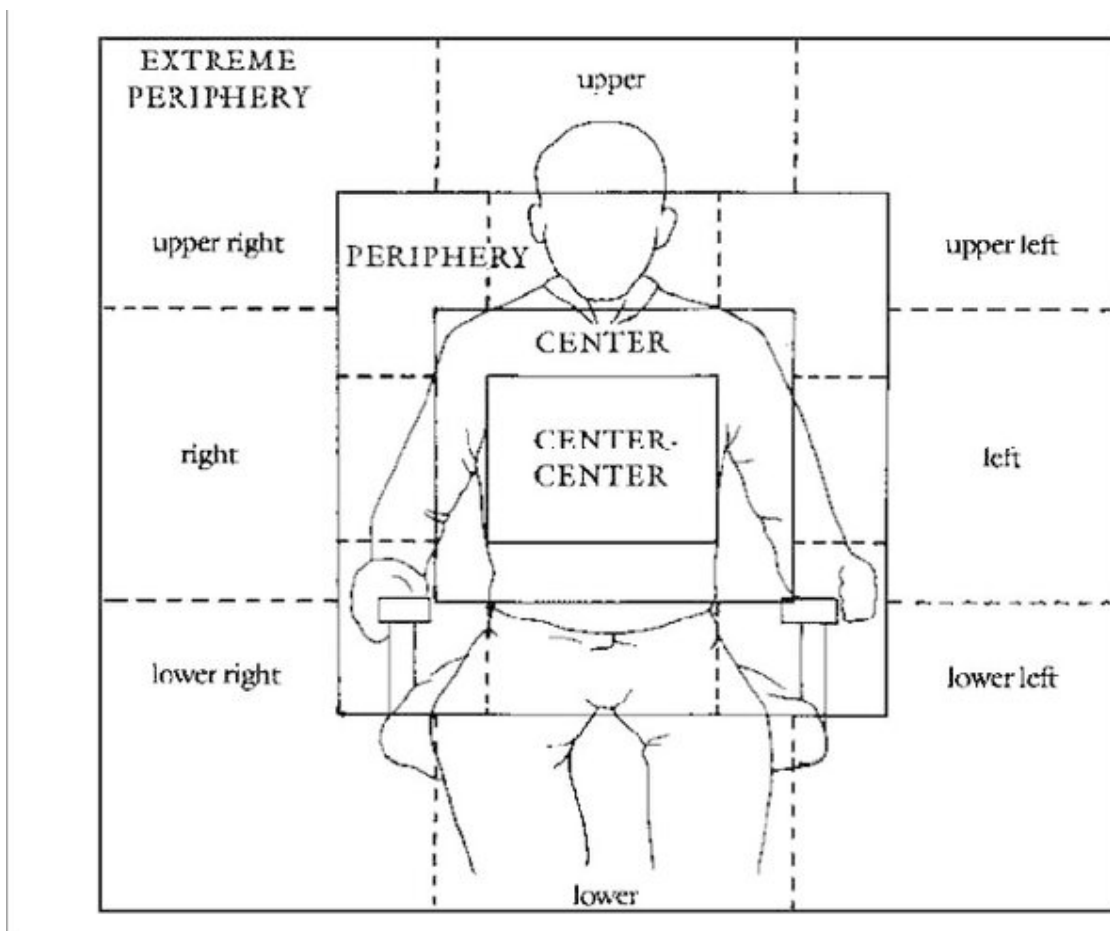
- Allen, S. et al. (2007). Language-specific and universal influences in children's syntactic packaging of Manner and Path: A comparison of English, Japanese, and Turkish. *Cognition*, 102(1), 16–48.
- Bressem, J. (2013). A linguistic perspective on the notation of form features in gestures. In *Body—Language—Communication* (s. str. 1079-1098).
- Bressem, J., & Ladewig, S. H. (2011). Rethinking gesture phases: Articulatory features of gestural movement? *Semiotica*, 2011(184). <https://doi.org/10.1515/semi.2011.022>
- Cienki, A. J., & Iriskhanova (2018). Aspect across languages: Event construal in speech and gesture. In *Aspect across languages: Event construal in speech and gesture*. John Benjamins Publishing Company.
- Cienki, A., & Müller, C. (2008). Metaphor, Gesture, and Thought. In R. W. Gibbs, Jr. (Ed.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought* (1. vyd., s. 483–501). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511816802.029>
- Corballis, M. C. (2002). From hand to mouth: The origins of language. In *From hand to mouth: The origins of language*. Princeton University Press.
- Duncan, S. (2002). Gesture, verb aspect, and the nature of iconic imagery in natural discourse. *Gesture*, 2, 183–206. <https://doi.org/10.1075/gest.2.2.04dun>
- Ičikawa, J. (1991). Heiricu džoši „to" to „ja" ni kansuru ikkósacu.
- Ilie, C., & Norrick, N. R. (2018). The interface between pragmatics and gesture studies: The interface between pragmatics and gesture studies. In *Pragmatics and Its Interfaces* (Roč. 294). John Benjamins Publishing Company.
- Iverson, J. M., & Goldin-Meadow, S. (1997). *What's Communication Got to Do With It? Gesture in Children Blind From Birth*.

- Iverson, J. M., & Goldin-Meadow, S. (1998). Why people gesture when they speak. *Nature*, 396(6708), 228–228. <https://doi.org/10.1038/24300>
- Jefferson, G. (1990). List-Construction as a Task and Resource. In *Interaction Competence*. University Press of America, Inc.
- Jehlička, J., Fulka, J., Janda, L. A., Hinnell, J., & Divjak, D. (2021). Gesture and eventuality: A cross-linguistic study. In *Gesture and eventuality: A cross-linguistic study*. Dizertační práce (Ph.D.)—Univerzita Karlova. Filozofická fakulta, 2021.
- Kaderka, P. (2017). Gestikulace. In *CzechEncy—Nový encyklopedický slovník češtiny*. <https://www.czechency.org/slovník/GESTIKULACE>
- Kendon, A. (1972). Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication. *The American Journal of Psychology*, 85(3), 441–455.
- Kendon, A. (1980). Gesticulation and Speech: Two Aspects of the Process of Utterance. In M. R. Key, *The Relationship of Verbal and Nonverbal Communication* (s. 207–228). DE GRUYTER MOUTON. <https://doi.org/10.1515/9783110813098.207>
- Kendon, A. (2004). Gesture: Visible action as utterance. In *Gesture: Visible action as utterance* (First published 2004, reprinted with corrections 2005). Cambridge University Press.
- Kendon, A. (2007). 2 On the Origins of Modern Gesture Studies. In S. D. Duncan, J. Cassell, & E. T. Levy (Ed.), *Gesture Studies* (Roč. 1, s. 13–28). John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/gs.1.03ken>
- Kita, S. (2009). Cross-cultural variation of speech-accompanying gesture: A review. *Language and Cognitive Processes*, 24(2), 145–167. <https://doi.org/10.1080/01690960802586188>
- Kita, S., van Gijn, I., & van der Hulst, H. (2006). Movement phases in signs and co-speech gestures, and their transcription by human coders. *Gesture and Sign Language in Human-Computer Interaction*, 23–35.

- Knowlson, J. R. (1965). The Idea of Gesture as a Universal Language in the XVIIth and XVIIIth Centuries. *Journal of the History of Ideas*, 26(4), 495. <https://doi.org/10.2307/2708496>
- Koiso, H. et al. (2022). *Design and Evaluation of the Corpus of Everyday Japanese Conversation*.
- Langacker, R. W. (1987). Nouns and Verbs. *Language (Baltimore)*, 63(1), 53–94.
- Lehečková, E., & Jehlička, J. (2018). Multimodální konstrukce: Jazyk a gestikulace jako vtělená kognice. *Studie z aplikované lingvistiky*, 2, 89–103.
- Maricchiolo, F. et al. (2013). Co-speech gestures: Structures and functions. In *Body—Language—Communication* (s. str. 1461-1474).
- McNeill, D. (1985). So You Think Gestures Are Nonverbal? *Psychological Review*, 92(3), 350–371.
- McNeill, D. (1992). Hand and Mind: What Gestures Reveal about Thought. *Leonardo*, 27(4), 358. <https://doi.org/10.2307/1576015>
- McNeill, D. (2005). *Gesture and thought*. University of Chicago Press.
- McNeill, D., & Levy, E. (1980). *Conceptual Representations in Language Activity and Gesture*.
- Mondada, L. (2016). Challenges of multimodality: Language and the body in social interaction. *Journal of Sociolinguistics*, 20(3), 336–366. https://doi.org/10.1111/josl.1_12177
- Müller, C., Ladewig, S. H., & Bressemer, J. (2013). 3. Gestures and speech from a linguistic perspective: A new field and its history. In C. Müller, A. Cienki, E. Fricke, S. Ladewig, D. McNeill, & S. Tessendorf (Ed.), *Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft / Handbooks of Linguistics and Communication Science (HSK) 38/1* (s. 55–81). DE GRUYTER. <https://doi.org/10.1515/9783110261318.55>
- Musilová, M. (2011). Gesto a Dialogické jednání. *Theatralia*, 14(2), 89–107.
- Nakamata, N. (2015). *Heirecu hjógen no taikei*. Hicudži šobó.

- Nihongo kidžucu bunpó kenkjú kai. (2009a). *Gendai nihongo bunpó 2*. Kurošio šuppan.
- Nihongo kidžucu bunpó kenkjú kai. (2009b). *Gendai nihongo bunpó 5*. Kurošio šuppan.
- Reznikova, T. (2018). Slovar' jazyka japonskich žestov.
- Sató, M. (2020). Heirecudžoši ja jara toka dano no kjógi ni cuite. *Taišóteki šuhó ni motozuku nihongo kenjú*.
- Selting, M. (2007). Lists as embedded structures and the prosody of list construction as an interactional resource. *Journal of Pragmatics*, 39(3), 483–526.
<https://doi.org/10.1016/j.pragma.2006.07.008>
- Streeck, J. (2008). Gesture in Political Communication: A Case Study of the Democratic Presidential Candidates During the 2004 Primary Campaign. *Research on Language & Social Interaction*, 41(2), 154–186.
- Tao, H. (2019). List gestures in Mandarin conversation and their implications for understanding multimodal interaction. In *Multimodality in Chinese Interaction* (Roč. 34, s. 65–98). De Gruyter, Inc.
- Zisk, M. (2021). *Classical and Modern Japanese Glossing Rules*.

8. Přílohy

Příloha 1 Grafické znázornění gestického prostoru (převzato z McNeill 1992)